

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

20

Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit

Viipurin kulttuurihistoriaa 1710-1840

TOIM.
PIIA EINONEN & ANTTI RÄIHÄ

Kannen kuvat:

Christian Ferdinand Christensen (1830): Monrepos; Ludvigstein ja Franz Hermann Lafermieren muistomerkki. Museovirasto, Historian kuvakokoelma: HK19490412:2.

Viiipurin valtauksen muistomitali, jonka etupuoli on T. Ivanovin suunnittelema ja takasivu F. Gassin. Mitalin halkaisija on noin 48,5 mm. Se lyötiin Moskovassa ja kaiverrettiin Augsburgissa. Takasivun tekstiin "oCCVpat aVDenteM" sisältyy ns. kronogrammi eli kätkeyty vuosiluku: isoilla kirjaimilla kirjoitetuista muodostuu vuosiluku MDCCVV eli 1710. Kansallismuseo, rahakammio: S:723. Kuva: Jani Oravisjärvi.

Viiipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 20
Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit: Viiipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840

Toimittaneet: Piia Einonen & Antti Rähä
Graafinen suunnittelu ja taitto: Eemeli Nieminen

ISBN 978-952-67216-6-8 (sid. 1. painos)
ISBN 978-952-67216-7-5 (PDF)
ISSN: 1236-4304 (sarja)

Julkaistu sähköisenä: 2019
Toinen korjattu painos.

Julkaisija: Viiipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, Helsinki

VIIPURIN JULKISET RAKENNUKSET 1700-LUVUN LOPULLA

RAINER KNAPAS

Katariina II:n ensimmäisenä hallitusvuotena 1762 perustettiin ”Pietarin ja Moskovan kivrakentamisen komissio” johtamaan pääkaupunkien rakennustoimintaa. Komission toimeksianto laajeni jo seuraavana vuonna käsittämään Venäjän kaikkien kaupunkien asemakaava-asioita ja julkista rakentamista. Komissio laati satoja uusia asemakaavoja ajan säännönmukaisten, geometrinen ihanteiden mukaisesti ja julkaisi runsaasti julkisten rakennusten mallipiirustuksia kuvernementti- ja piirikaupunkeja varten. Vastaavalla tavalla olivat Venäjän maa- ja merilinnoitusten rakentamisasiat ja uudisrakennusten suunnittelu sotilasinsinöörihallinnon ja amiraliteetin alaisia, ja toteuttamista hoitivat paikalliset insinöörikomennuskunnat. Linnoitusten kaikkialla toistuvia vakiorakennuksia, kuten kasarmeja, vartiorakennuksia, portteja ja ruutikellareita varten laadittiin mallipiirustuksia, joita sovellettiin sellaisenaan tai paikallisina muunnoksina.

Viipurin kuvernementin virkakuntaan kuului kuvernementinarkkitehti, ensimmäisenä virkaa hoiti alkuaan tallinalainen Johann Brockmann. Paikallisviranomaisten ja kuverneerin valvonnassa kuvernementinarkkitehti laati suunnitelmia ja ehdotuksia, joista tärkeimmät lähetettiin Pietariin Kivrakentamisen komission hyväksyttäväksi. Viipurissa kaikki rakentaminen, sekä linnoitusvallien sisä- että ulkopuolella, vaati sotilasviranomaisten ja insinöörihallinnon hyväksymisen. Koko aikakaudelle tunnusomaisia ovatkin toistuvat, risteävät rakennussuunnitelmat ja ristiriidat sotilas- ja siviiliviranomaisten välillä. Kolmantena osapuolena oli kaupunkiporvaristo yksityistalojen rakennuttajana.

Vallin kaupunginosan eli vanhan kaupungin kaakkoispään uudisrakentamisen ensimmäinen kiintopiste oli 1779 aloitettu kivinen kaksikerroksinen sotilasinsinöörien talo, josta 1780-luvulla tuli ”käskeynhaltijan palatsi”, myöhemmin kuverneeritalo ja 1800-luvulla Viipurin hovioikeuden-talo. Insinööritalo kuului 1770-luvun puolessavälissä aloitettuun sotilasrakennusten uudistusvaiheeseen, jolloin rakennettiin uudet kiviset vartiorakennukset Pyhän Annan linnoitusosaan ja Turun portin luo Linnansillan kupeeseen. Vartiorakennuksissa sovellettiin insinöörihallinnon tyyppiirustuksia, mutta niiden ja insinööritalon nimellisenä suunnittelijana oli virkansa puolesta insinöörihallinnon arkkitehti, pietarilainen Karl Johann Speckle. Samaan ajanjaksoon liittyvät vastaavat vartiorakennukset sekä Haminassa että Lappeenrannassa. Viipurin vanhat tunnusrakennukset, linnan torni ja Pyöreä torni, saivat nekin kattomuotonsa 1700-luvun lopulla, ilmeisesti paikallisten venäläisten sotilasinsinöörien suunnitelmien mukaisesti.

Seuraava suuri uudisrakennus sai alkunsa Katariina II:n henkilökohtaisesta päätöksestä. Matkallaan Haminaan Kustaa III:n kanssa järjestettyyn tapaamiseen kesällä 1783 keisarinna pysähtyi Viipurissa ja otti tavanmukaisesti vastaan kaupunkilaisten toivomuksia ja anomuksia. Viipurin venäläiset valittivat puutteellisesta kirkostaan ja toivoivat uutta. Keisarinna suhtautui anomukseen myönteisesti ja määräsi suunnittelijaksi matkaseurueeseen kuuluneen, tunnetun arkkitehti Nikolai Lvovin. Virallinen ukaasi rakentamisesta saatiin 1786 ja työt valmistuivat seuraavana vuonna.

Venäläinen Kristuksen Kirkastumisen kirkko sijoittui saman aukion laitaan kuin käskeynhaltijan palatsi ja tästä tulevasta Raatihuoneentorista käsin jatkettiin Viipurin uuden hallinto-

Vuoden 1793 suurpalon jälkeen rakennettiin Raatihuone (1797, oik.) sekä Pietari-Paavalin kirkko (vihitty 1799). Myöhemmin Raatihuoneen viereen rakennettiin Seurahuone (1832, vas.). Kuva on otettu sen jälkeen, kun Raatihuoneen julkisivua muutettiin 1860-luvulla.

keskuksen suunnittelua. Sen pohjoiselle sivustalle kuvernementinarkkitehti Brockmann kaavaili 1780-luvulla ennennäkemättömän suurta, kaksikerroksista hallintorakennusta kuvernementin kaikkia viranomaisia ja moniasteisia tuomioistuimia varten. Torilta luoteeseen aloitettiin 1793 uuden saksalais-ruotsalaisen seurakunnan kirkon suunnittelu uuden Paraatikentän laidalle.

Kaupungin palo 1793 ja uudet suunnitelmat

Kesäkuun 21. päivänä 1793 levinnyt kaupunkipalo tuhosi pahoin juuri Vallin ja Paraatikentän suunnalla olevat korttelit. Jälleenrakentamiseen ryhdyttiin kuitenkin ripeästi ja jo samana kesänä keisarinna myönsi työhön suuren lainan, edellyttäen samalla, että uudet julkiset rakennukset toteutettaisiin Kivirakentamisen komission lähettämien ja kuuluisan arkkitehti Giacomo Quarenghin laatimien julkisivupiirustusten ja tarkistetun asemakaavan mukaisina.

Palon sattuessa oli saksalais-ruotsalaisen kirkon rakentaminen juuri alkamassa. Arkkitehti Brockmannin piirustukset oli lähetetty Pietariin tarkastettaviksi ja luterilaisten kirkkojen suunnittelijana tunnettu arkkitehti Georg von Veldten (Jurij Fel'ten) teki niihin omat korjauksensa. Kirkon rakentaminen aloitettiin 1794 ja hallitsijoiden suojeluspyhille Pietarille ja Paavalille omistettuna se vihittiin 1799.

Brockmannin suunnittelemaa suurta uudisrakennusta kuvernementinhallintoa varten ei ilmeisesti koskaan aloitettukaan. Sen paikalle oli 1793 ehdolla arkkitehti Quarenghin uusklassillinen, symmetrinen hallintokompleksi sivu- ja piharakennuksineen vastaavia viranomaisia

varten. Samaan palonjälkeiseen kaavoitusvaiheeseen sisältyi Raatihuoneentorin laitaan, Kristuksen Kirkastuksen kirkkoa vastapäätä rakennettava maistraatin talo, toisin sanoen uusi raatihuone ja sitä kiertävä, puoliympyrän muotoinen, kaksikerroksiseksi suunniteltu kauppahalli, venäläisten kaupunkien tapaan järjestetty kauppiaiden *gostinnyj dvor*.

Kauppahallin päädyt torille päin olisivat muodostaneet raatihuoneen kanssa symmetrisen korttelijulkisivun. Tästä toteutui kuitenkin vain varsinainen raatihuone, kauppahalli aloitettiin pohjoisen puoleiselta osaltaan, mutta se jäi yksikerroksiseksi ja pituudeltaan vain kolmanneksen suunnitellusta. Kuvernementinhallinnon uutta, Quarenghin suunnittelemaa korttelia ei rakennettu koskaan. Syynä tähän oli hallitsijan vaihdos vuonna 1796: Paavali I lakkautti koko äitinsä luoman käskynhaltijajärjestelmän Venäjällä. Siten myöskään Viipurissa ei enää ollut mitään tarvetta uusiin kuvernementin hallinto- ja oikeuspalatseihin.

Sen sijaan Paavali I:n aikana sotilasviranomaiset valpastuivat uudelleen vahvistamaan varuskuntia, linnoituksia ja rajavartiostoja Ruotsin suunnalla. Vanhan Suomen linnoituksiin Viipuriin, Haminaan ja Lappeenrantaan rakennettiin 1790-luvun loppuvuosina koko joukko uusia, pitkiä, yksikerroksisia ja aumakattoisia kivikasarmeja. Viipurin Raatihuoneentorin pohjoislaidalle kaavaillun entisen kuvernementin hallintokorttelin paikalle, rakennettiin neljä samanlaista pitkää sotilaskasarmia. Tämä sotilasalue muutti oleellisesti koko kaupunginosan ilmettä ja on säilynyt meidän päiviimme saakka. Katariina II:n hallituskauden yleisvaltakunnalliset ja klassistiset kaupunki-ihanteet toteutuivat Viipurissa vain osittain Paraatikentän ympäristössä. Kokonaisuudessaan Linnoituksen uusi kaupunginosa edusti kuitenkin 1800-luvun Suomessa yhtenäistä, 1700-luvun venäläisten viranomaisten ohjauksessa syntyynyttä kaupunkikuvaa.

Venäläinen klassismi ja Viipuri

Katariina II:n hallituskaudella keisarinna henkilökohtaisilla päätöksillä nostettiin klassismi keisarikunnan julkisen rakentamisen tyyliksi niin palatseissa kuin hallinto- ja sotilasarakennuksissa. Yksityisten linnojen, kartanoiden ja kaupunkitalojen rakennuttajat seurasivat esimerkkiä. Klassismissa oli monta muunnelmaa ja vaihtoehtoa. Sotilasarkkitehtuuriin kuului miehekäs, voimakas yksinkertaisuus ja doorilaisen pylväsjärjestelmän suosiminen. Näin tehtiin Viipurin sotilasarakennuksissa 1780-luvulta alkaen. Linnoitusvallien portit olivat kaikille pakollisia kulkuväyliä ja niihin kiinnitettiin erityistä taiteellista huomiota – hyvänä esimerkkinä Viipurissa ovat edelleen säilyneet Haminan portit doorilaisine pylväineen Pyhän Annan linnoituksessa. Aikanaan komea Linnan sillalle johtanut Turun portti ja Pietarin portti Pyöreän tornin kupeessa ovat hävinneet ympäröivien vallien myötä.

Viipurin 1700-luvun uudet kirkot ovat arkkitehtuuriltaan keskenään täysin erilaiset. Kristuksen Kirkastumisen kirkko oli alkuaan ankaran klassismin mukainen, täydellinen, kupolin kattama keskeiskirkko, jonka lähtökohtana oli 1700-luvulla uudelleen löydetty italialaisen Andrea Palladion arkkitehtuuri 1500-luvulta. Arkkitehti Lvov oli Katariina II:n ajan arkkitehtuurin suuri uudistaja, nimenomaan kansainvälisen ”palladianismin” hengessä ja Viipurin kirkon kaltaisia piirteitä esiintyi hänen lukuisissa muissakin kirkko-, palatsi- ja kartanosuunnitelmissaan. Lukuisten laajennusvaiheiden ja kellotornin lisäyksen jälkeen yleisvaikutelma on sekä ulkoa että sisältä tänään täysin toisenlainen.

Luterilainen Pietari-Paavalin kirkko oli ulkoarkkitehtuuriltaan sangen vetäytyvä ja perinteistä klassismia edustava. Sisätila sivulehtereineen on järjestetty Pietarin ja Inkerinmaan 1700-luvun lopun luterilaisten kirkkojen tapaan. Sivujulkisivuja ei ole oikeastaan ollenkaan jäsennelty, johtuen alkuperäisestä korttelisuunnitelmasta, jossa kirkko olisi ollut tiiviisti hiippakunnan koulu- ja konsistorirakennusten ympäröimä, kuten esimerkiksi vastaavat luterilaiset kaupunkikirkot Pietarissa, saksalaisten St. Petri, sekä ruotsalaisten Pyhän Katariinan ja suomalaisten Pyhän Marian kirkot. Viipurin kreikkalais-venäläinen Pyhän Eliaan kirkko vuodelta 1797 oli pieni, arkkitehtuuriltaan vaatimaton tornillinen pitkäkirkko, jonka oli suunnitellut kuvernementin-arkkitehti Johann Brockmann. Nykyinen samanniminen kirkko samalla paikalla on uudisrakennus 1990-luvulta, mutta tehty ulkoasultaan alkuperäisten piirustusten mukaan.

Viipuria on tarkasteltava Pietarin vaikutuspiirissä olevana arkkitehtuuriprovinssina, jossa oli paikallisia, historiallisia erityispiirteitä ja muistomerkkejäkin – linna, Pyöreä torni, muut tornit ja vanhat vallit. Uudet rakennusprojektit ja niiden osatoteutuksetkin heijastavat keisarikunnan ja pääkaupungin klassismin suuntaan tapahtunutta yleistä tyylinmuutosta, joka huipentui 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Viipuri oli tässä vaiheessa julkisten rakennustensa osalta kaksijakoinen kaupunki: linnoitus-sotilaskaupunki, mutta samalla kuvernementin residenssikaupunki ja monipuolinen kauppakaupunki. Kaksijakoisuus toi mukanaan rakentamisen kaksinkertaisen valvonnan sekä paikallisella tasolla että pääkaupungin virkaportaissa, aina hallitsijaa myöten. Näiden erilaisten funktioiden ja toimijoiden vaikutuksesta syntyi se monimuotoinen 1700-luvun lopun kaupunkirakenne ja arkkitehtuuri, joka edelleen muodostaa vahvan kerrostuman Viipurin historiassa ja nykyisessä kaupunkikuvassa.

Tutkimuskirjallisuus

Kauppi, Ulla-Riitta & Miltšik, Mihail (1993), *Viipuri: Vanhan Suomen pääkaupunki*. Helsinki: SKS.

Knapas, Rainer (1988), Linnoitusten rakentaminen ja sotilasarkkitehtuuri 1721–1808. *Ars Suomen taide* 2, toim. Salme Sarajas-Korte et al., Helsinki: Weilin + Göös.

Knapas, Rainer (2013), Kaupunkirakentaminen, kartanot ja kirkot. *Viipurin läänin historia IV Vanhan Suomen aika*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, 370–393.

Meurman, Otto-I. (1976), *Viipurin arkkitehdit*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita osa 2. Helsinki: VSKS.

Ruuth, J.W. & Kuujo, Erkki (1975), *Viipurin kaupungin historia 3: 1710–1812*. Helsinki: Torkkelin säätiö.

Trohova, I.V. (2007), *Cerkovnaâ istoriâ Vyborga i ego okrestnostej*. Sankt-Peterburg: Russkaâ klassika.